

امکان سنجی اقدامات بازپرس در فرایند دادرسی الکترونیکی

حسنعلی مؤذن‌زادگان*، امیرحسین عابدی نیستانک**

چکیده

موضوع دادرسی کیفری الکترونیکی، تحقق مراحل دادرسی از کشف جرم تا اجرای مجازات در صورت احراز بزهکاری متهم و یا صدور قرار منع تعقیب یا برائت او از طریق سامانه‌های الکترونیکی و مخابراتی است. اهداف برقراری این نوع دادرسی، سرعت در رسیدگی با لحاظ کیفیت آن، کاهش هزینه‌های اقتصادی در رسیدگی و اجرای احکام و تحقق فاصله‌گذاری اجتماعی در بروز حوادثی از قبیل شیوع ویروس کرونا برای حفاظت از جان انسان‌ها است. مسئله مقاله حاضر چگونگی تلفیق موازین دادرسی منصفانه در ارتباط با وظایف و اختیارات بازپرس به هنگام تحقیقات الکترونیکی، ضمن حفظ محرمانگی و حریم خصوصی افراد است. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و تارنماهای تخصصی است. یافته‌های تحقیق در پاسخ به چالش‌های این دادرسی از قبیل اختلال در حقوق طرفین دعوی از طریق ابلاغ الکترونیک، نقض حق دفاع متهم در بازجویی و صدور قرار تأمین، بیانگر امکان‌پذیری انجام اقدامات بازپرس از طریق سامانه‌های الکترونیکی و مخابراتی در تلفیق حقوق طرفین دعوا با حفظ محرمانگی تحقیقات، حریم خصوصی و با رعایت موازین دادرسی است. با این حال نظام دادرسی ایران به لحاظ عدم تدارک و اصلاح زیرساخت‌های دادرسی الکترونیکی برای تأمین امنیت و ثبت مطمئن داده‌ها جهت حفظ محرمانگی و انجام تحقیق توسط بازپرس و با نظارت وی بر ضابطان دادگستری در تحت نظرگاه حوزه انتظامی و دفاتر خدمات قضایی مطمئن برگزیده و عدم تعریف امضای الکترونیکی طرفین هنگام بازجویی با چالش مواجه است. مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه با استمداد از بخش خصوصی، مکلف به تأمین امنیت محیط الکترونیک است.

* دانشیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران
moazenadegan@gmail.com (نویسنده مسئول)

** دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران
aamirhosean@gmail.com

امری که در مصاحبه از تعدادی قضات دادگاه کیفری یک در باب شهادت الکترونیکی، که می‌تواند یکی از اقدامات بازپرس و تعمیم به سایر مصادیق تلقی شود، تاکنون به‌نحو کامل محقق نشده است. **واژگان کلیدی:** دادرسی الکترونیکی، قراردادهای تأمین و نهایی الکترونیکی، تحقیق الکترونیکی، تأمین امنیت فضای الکترونیکی، ثبت مطمئن الکترونیکی، اخذ شهادت الکترونیکی

مقدمه

موضوع دادرسی کیفری الکترونیکی بهره‌گیری از فناوری اطلاعات و ارتباطات در فضای مجازی در کلیه مراحل رسیدگی از قبیل طرح و ثبت شکایت، ثبت گزارش ضابطان، جمع‌آوری ادله، بازجویی، صدور قراردادهای تأمین و نهایی و... است (نک: مؤذن‌زادگان و روستا، ۱۳۹۶: ۱۷۱-۱۷۴). سابقه اعمال دادرسی الکترونیکی در نظام‌های قضایی برای اولین بار به سال ۱۹۷۲ در دادگاه ایلینویز ایالات متحده آمریکا به روش کنفرانس ویدیویی مربوط می‌شود. با این حال اولین قوانین مرتبط به این موضوع در سال ۱۹۹۵ در ارتباط با قانون اصلاح دعای مرتبط با حبس جهت برقراری ارتباط افراد زندانی از طریق تلفن، ویدیو کنفرانس یا سایر فناوری‌ها بدون انتقال فرد از زندان به دادگاه مطرح شد. سرانجام در حقوق آمریکا در سال ۲۰۰۱ قانونی وضع شد تا امکان انجام ویدئو کنفرانس فقط در برخی از جرایم وجود داشته باشد (مهرافشان، ۱۳۹۰: ۱۲۲). اما رسمیت یافتن دادرسی کیفری الکترونیکی از طریق نظام تقنینی در ایران را باید در بخش نهم قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ که با اصلاحاتی در سال ۱۳۹۴ اجرایی شد، متجلی دانست. با شیوع ویروس کرونا در اوایل اسفندماه سال ۱۳۹۸ در ایران، موضوع دادرسی الکترونیکی به‌موجب بخشنامه‌های متعدد قوه قضائیه برای قطع زنجیره ابتلای به این ویروس اهمیت بیشتری یافته است.

مقررات مورد اشاره در قانون آیین دادرسی کیفری و همچنین بخشنامه‌های صادرشده توسط مقامات عالی قضایی، این امکان را می‌دهد که بازپرس به‌عنوان مقام تحقیق، اقدامات خود را از طریق تجهیزات الکترونیکی و مخابراتی مدیریت کند. موضوع پژوهش این مقاله، امکان‌سنجی، نقد و بررسی اقدامات مزبور است.

از حیث پیشینه تحقیق راجع به این موضوع، اگرچه درخصوص دادرسی الکترونیکی تحت عناوین مختلف در پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد، مقاله‌های مروری، ترویجی و علمی تحقیقاتی راجع به سابقه دادرسی مزبور، ارتباط آن با دادرسی منصفانه و امکان دسترسی به عدالت از طریق این دادرسی و نحوه جمع‌آوری مدارک و اسناد در این فضای غیرفیزیکی وجود دارد (نک: شهبازی‌نیا، غمامی و جوان، ۱۳۹۶؛ محسنی و رضایی‌نژاد، ۱۳۹۱؛ روستا، ۱۳۹۵؛ حبیبی درگاه، ۱۳۹۸)، اما در این مقاله چنان‌که اشاره شد، چگونگی اقدامات بازپرس به‌صورت جزئی و دقیق در فرایند دادرسی

مطرح است که در ادبیات علمی این حوزه واجد جنبه نوآوری است.

پرسش مقاله، امکان‌سنجی چگونگی اقدامات بازپرس در انطباق با موازین دادرسی کیفری از طریق سامانه‌های الکترونیکی و مخابراتی است؟ فرضیه مقاله که به بررسی تأیید یا رد آن پرداخته خواهد شد، این است که اگرچه چالش‌هایی در این زمینه از قبیل تفهیم اتهام، صدور قرار تأمین، اخذ شهادت، حفظ محرمانگی تحقیقات، احراز هویت و ثبت مطمئن داده‌ها به نظر می‌رسد، اما در صورت زیرساخت‌های لازم الکترونیکی و مخابراتی و آموزش قضات، ضابطان، کارکنان و مراجعان دادگستری انطباق این نوع دادرسی با موازین دادرسی کیفری ممکن و قابل تحقق است. با وجود این در دستورالعمل‌هایی که از طرف مقامات عالی قوه قضائیه در این زمینه صادر شده است، حقوق دفاعی متهمان در امر بازجویی بعضاً مخدوش شده است که نیاز به بازنگری و اصلاح دارد. مطالب مقاله در ذیل چهار عنوان برحسب نوع اقدامات بازپرس مطرح شده است. در بند نخست به اقدامات بازپرس در راستای دسترسی به طرفین پرونده و سایر اشخاص خواهیم پرداخت. در بند دوم و سوم موضوع بررسی ادله، تفهیم اتهام، پرونده شخصیت و نیابت قضایی مطرح می‌شود و بند چهارم ناظر به اقدامات مربوط به صدور قرارهای کیفری اعم از تأمین، نظارت قضایی و نهایی است.

۱. دسترسی به طرفین پرونده و سایر اشخاص

دسترسی به اصحاب دعوا و سایر اشخاص مربوط در مرحله تحقیقات مقدماتی لازمه شروع تحقیقات است. مقررات دادرسی الکترونیکی، در این زمینه امکان دسترسی برای اشخاص مزبور را از طریق تجهیزات الکترونیکی و مخابراتی فراهم کرده است که در این مبحث به آن پرداخته می‌شود.

۱-۱. شیوه دسترسی به طرفین پرونده

بازپرس به‌عنوان مقام تحقیق به‌منظور شروع تحقیقات مقدماتی ناگزیر از دسترسی به متهم است، به‌گونه‌ای که در صورت وجود دلیل کافی برای توجه اتهام به متهم اقدام به احضار یا جلب وی می‌کند. در رابطه با احضار، مقررات ماده ۱۷۵ قانون آیین دادرسی کیفری استفاده از سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی، از قبیل پیام‌نگار (ایمیل)، ارتباط تصویری از راه دور، نامبر و تلفن را برای طرح شکایت یا دعوی، ارجاع پرونده، احضار متهم، ابلاغ اوراق قضایی و همچنین نیابت قضایی با رعایت مقررات راجع به دادرسی الکترونیکی امکان‌پذیر دانسته است.

یکی از سامانه‌های پیش‌بینی شده در اجرای ماده مزبور توسط قوه قضائیه سامانه ابلاغ است که می‌تواند برای احضار متهم یا سایر اشخاص مرتبط با پرونده به کار گرفته شود. به‌موجب ماده ۱۱ آیین‌نامه نحوه استفاده از سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی مصوب ۱۳۹۵/۵/۲۴ رئیس قوه قضائیه، مراجعان به قوه قضائیه موظف‌اند جهت انجام امور قضایی خود حساب کاربری دریافت نمایند.

به موجب ماده ۱۳ همان آیین نامه وصول الکترونیکی اوراق قضایی به حساب کاربری مخاطب در سامانه، ابلاغ محسوب می‌شود. رویت اوراق قضایی در سامانه ابلاغ، با ثبت زمان و سایر جزئیات، ذخیره می‌شود و کلیه آثار ابلاغ واقعی بر آن مترتب می‌گردد. ورود به سامانه ابلاغ از طریق حساب کاربری و رویت اوراق از این طریق به منزله رسید است. اما اگر مخاطب از مراجعه به سامانه ابلاغ خودداری نماید، این امر به منزله استتکاف از قبول اوراق قضایی موضوع ماده ۷۰ قانون آیین دادرسی مدنی محسوب گردیده و ابلاغ قانونی است (تبصره ۲ ماده ۱۳). با وجود این، اداره کل حقوقی قوه قضائیه در نظریه شماره ۱۱۸۴/۹۶/۷ به تاریخ ۱۳۹۶/۵/۲۹ صرف وصول الکترونیکی اوراق قضایی به حساب کاربری مخاطب را تاریخ ابلاغ محسوب کرده است و در نتیجه مبدأ احتساب مهلت‌ها در اعتراض به آرا را نیز همین تاریخ دانسته است و ارسال پیامک به تلفن همراه را جهت اطلاع‌رسانی اعلام کرده است. در حالی که مستند به ماده ۱۳ همان آیین نامه صرف تاریخ وصول اوراق در حساب کاربری و بدون رویت مخاطب، نمی‌تواند ابلاغ واقعی محسوب شود و از این جهت، به نظریه مزبور اشکال وارد است. این اداره در نظریه‌ای متعارض با نظریه فوق‌الذکر به شماره ۲۱۶۸/۹۷/۲ به تاریخ ۱۳۹۸/۴/۱۲، فقط رویت اوراق قضایی در سامانه ابلاغ را، ابلاغ واقعی قلمداد کرده است.

بدون تردید ابلاغ الکترونیک موجب رفع چالش‌های ابلاغ عادی از قبیل صرفه‌جویی در هزینه‌های دادگستری، ممانعت از سوءاستفاده یا تبانی با شاکی یا خواهان با مأمورین ابلاغ برای نرساندن ابلاغ به مخاطب یا متهم، حفاظت از سلامتی اشخاص در تردد و مراجعه به دادگستری به هنگام حوادثی از قبیل شیوع ویروس کرونا و حفظ محیط زیست است. با این حال یکی از چالش‌های ابلاغ الکترونیک، سوءاستفاده مخاطب از این موضوع برای استفاده از صدور رأی غیابی و تقاضای واخواهی و در نتیجه اطاله دادرسی است، زیرا مخاطب می‌تواند ادعای بی‌اطلاعی از ابلاغ کند. تبصره ۱ ماده ۱۳ اخیرالذکر برای رفع این چالش مقرر داشته است که «در ابلاغ الکترونیک مخاطب در صورتی می‌تواند اظهار بی‌اطلاعی کند که ثابت نماید به لحاظ عدم دسترسی یا نقص در سامانه رایانه‌ای و مخابراتی از مفاد ابلاغ مطلع نشده است». در ضمن اینکه همچنان‌که در ابلاغ عادی نیز این سوءاستفاده وجود دارد، نمی‌توان به بهانه وجود این چالش از مزایای ابلاغ الکترونیک، چشم‌پوشی کرد (اسماعیلی و پورقهرمانی، ۱۳۹۸: ۳۷).

در خصوص امکان اثبات ادعای عدم اطلاع از تصمیم قضایی دادرسی در خصوص قرار منع تعقیب توسط شاکی خصوصی و اعتراض او به قرار منع تعقیب در خارج از مهلت قانونی ده روزه مقرر در قانون، با توجه به گزارش واحد انفورماتیک ابلاغ الکترونیکی مبنی بر اخلال در سیستم و عدم ابلاغ

قرار به شاکی، مستند به نظریه شماره ۱۲۰۸/۹۶/۷ مورخ ۱۳۹۶/۵/۳۰ اداره کل حقوقی قوه قضائیه، این گزارش مثبت ادعای شاکی خصوصی تلقی شده است. بدین ترتیب صرف ادعای عدم اطلاع از مفاد ابلاغ الکترونیکی قابل‌پذیرش نیست. بنابراین لزوم اثبات عدم اطلاع از طریق اثبات نقص در ساختار الکترونیک، موجب جلوگیری از سوءاستفاده مخاطب است.

چالش دیگری که مطرح شده است، اینکه افراد بی‌سواد نمی‌توانند از مفاد ابلاغ الکترونیک آگاه شوند و بدین ترتیب حقوق آن‌ها ضایع می‌شود، زیرا در ابلاغ کاغذی، مأمور ابلاغ مفاد آن را به اطلاع مخاطب رسانده و از او امضا اخذ می‌کند. در پاسخ به این چالش باید گفت راه چاره در این مورد، توسعه آموزش همگانی و کاستن از حجم بی‌سوادی است و با این اشکال نباید از مزایای ابلاغ الکترونیک، صرف‌نظر کرد.

برخلاف شاکی، که با طرح شکایت حساب کاربری در سامانه ابلاغ را اخذ می‌نماید، ممکن است متهم به لحاظ عدم وجود سابقه در مراجعه قضایی و اخذ حساب کاربری در سامانه ابلاغ، فاقد حساب کاربری باشد. در این فرض روش ابلاغ به متهم، اصطلاحاً به صورت «نیمه الکترونیک» صورت می‌گیرد.

روش نیمه الکترونیک به‌طور کلی در خصوص اشخاصی کاربرد دارد که فاقد حساب کاربری در سامانه ابلاغ باشند. در این روش یک نسخه احضاریه به روش غیرالکترونیک ارسال می‌شود. بدین معنی که در قسمت بالای احضاریه به روش عادی عنوان «ابلاغیه نیمه الکترونیکی» نوشته شده است و در متن ابلاغیه تاریخ، مهلت حضور، ساعت حضور و علت حضور قید و متهم ارشاد می‌شود که در سامانه ابلاغ وارد و تاریخ صدور احضاریه را مشاهده کند. در غیر این صورت به دفاتر خدمات قضایی یا نزدیک‌ترین واحد قضایی برای ورود در سامانه ثنا و اطلاع از اوراق قضایی ثبت‌نام کند. عدم مراجعه به سامانه ابلاغ یا مراجع مذکور، به منزله استنکاف از قبول اوراق قضایی بوده و ابلاغ محسوب است.

رئیس مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه در مصاحبه مورخ ۱۴۰۱/۱/۲۷ خود در راستای توسعه استفاده از خدمات الکترونیک قضایی اعلام کرده است که امکان احراز هویت غیرحضور برای دریافت ثنا (ثبت‌نام الکترونیکی) یا شناسه قضایی بدون نیاز به حضور در دفاتر خدمات قضایی فراهم شده است و تاکنون بیش از ۵۰۰ هزار نفر از این مسیر ثنای خود را دریافت کرده‌اند. بدین ترتیب اشخاص مزبور با دریافت احضاریه نیمه الکترونیک، بلافاصله می‌توانند بدون مراجعه به دفاتر خدمات قضایی و صرف وقت و هزینه شخصاً با ورود به درگاه ملی قوه قضائیه مبادرت به اخذ شناسه قضایی خود کرده و از مفاد احضاریه مطلع شوند (واحد خبری مافا قوه قضائیه، ۱۴۰۱).

ماده ۱۶ آیین‌نامه فوق‌الذکر اجرای فرایند نشر آگهی برای متهم مجهول‌المکان را از طریق سامانه‌های الکترونیکی پیش‌بینی نموده است. به موجب این ماده در صورت مجهول‌المکان بودن مخاطب و عدم دسترسی به حساب کاربری، ابلاغ اوراق قضایی از طریق آگهی در سامانه ابلاغ و یکی از روزنامه‌های الکترونیکی کثیرالانتشار به تشخیص مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه انجام می‌شود و در آگهی مزبور اعلام می‌گردد که مخاطب موظف است جهت ثبت نام و دریافت حساب کاربری اقدام نماید. همچنین اشخاص می‌توانند با مراجعه به سامانه ابلاغ که قسمتی از آن اختصاص دارد به «سامانه آگهی الکترونیک» با وارد کردن مشخصات خود و ملاحظه تاریخ آگهی‌ها امکان مشاهده آگهی‌های بعد از تاریخ ۱۳۹۶/۷/۱ را که سامانه فراهم کرده است، مشاهده کرده و پیگیری نمایند. در واقع ماده ۱۶ علاوه بر الزام مراجع قضایی به نشر آگهی احضاریه از طریق روزنامه‌های الکترونیکی کثیرالانتشار سامانه مزبور را هم برای اطلاع اشخاص از روند قضایی مربوط به پرونده خود مقرر کرده است. با این حال ایراد وارد به اطلاع از طریق سامانه ابلاغ، عدم اطلاع‌رسانی صحیح و کامل قوه قضائیه به عموم مخاطبان در خصوص وجود این سامانه است. با توجه به نظریه مشورتی شماره ۳۷۷/۹۸/۷ مورخ ۱۳۹۸/۴/۱ اداره کل حقوقی قوه قضائیه «انتشار آگهی در سامانه آگهی الکترونیک قوه قضائیه به منزله انتشار آگهی در روزنامه (اعم از محلی و کثیرالانتشار) است و انتشار آگهی کافی و معتبر است. بدیهی است در فضای الکترونیک تقسیم‌نشده به محلی و غیر محلی منتفی است».

در فرضی که متهم دارای حساب کاربری در سامانه ابلاغ باشد، اما به لحاظ بازداشت موقت و یا محکومیت به حبس، امکان دسترسی به سامانه ابلاغ نداشته باشد، ماده ۱۹ آیین‌نامه نحوه استفاده از سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی ارائه طریق کرده است. به موجب این ماده برای حفظ حقوق متهم، احضاریه به صورت الکترونیک به سامانه ابلاغ متهم و همچنین به سامانه بازداشتگاه یا زندان ارسال می‌شود. مؤسسه کیفری مزبور باید احضاریه را برابر مقررات به متهم ابلاغ و نتیجه آن را از طریق سامانه ابلاغ به واحد قضایی ارسال کند. همچنین طبق تبصره ۱ ماده ۱۹ مزبور چنانچه متهم فاقد حساب کاربری باشد، برای او حساب کاربری ایجاد کند و وفق تبصره ۲ همان ماده امکان دسترسی به سامانه ابلاغ را برای متهم با رعایت اصول امنیتی فراهم نمایند.

در مقررات مربوط به دادرسی الکترونیکی موضوع برگه جلب الکترونیکی مقرر نشده است. آنچه در مواد ۱۷۹، ۱۸۰ و ۱۸۱ قانون آیین دادرسی کیفری مقرر شده است تنها ناظر به صدور برگه جلب در فضای فیزیکی می‌باشد. در خصوص صدور برگ جلب الکترونیکی می‌توان پیشنهاد کرد که سامانه‌ای سراسری پیش‌بینی شود. در این سامانه، قاضی برگه جلب صادرشده را در خصوص متهم

خاص قرار دهد. مأموران انتظامی با آموزش قبلی، موظف باشند که به محض رؤیت برگ جلب در حوزه مأموریت قاضی و حوزه قضایی که در آن فعالیت می‌کنند، چنانچه متهم را یافتند مطابق با قانون اقدام کرده و متهم مجلوب را به دادستان حوزه قضایی مأموریت خود تحویل دهند تا دادستان مزبور این متهم را تحت‌الحفظ به قاضی صادرکننده برگ جلب معرفی کند.

۱-۲. شیوه دسترسی به شهود و مطلعان و سایر اشخاص

به موجب ماده ۱۱ آیین‌نامه اخیرالذکر، سایر اشخاص مرتبط با پرونده‌های قضایی از قبیل شاهد، داور، کفیل، وثیقه‌گذار و کارشناس باید نسبت به ثبت‌نام در سامانه ثنا و دریافت حساب کاربری اقدام کنند. در غیر این صورت واحدهای قضایی قبل از هرگونه اقدام قضایی، باید آنان را برای ثبت‌نام به دفاتر خدمات قضایی دلالت کنند و در صورت فوریت رأساً نسبت به ثبت‌نام آنان اقدام نمایند. به‌عنوان مثال چنانچه متهم، کفیل یا وثیقه‌گذار معرفی نماید، مقام قضایی پیش از بررسی ملائت و سایر شرایط لازم برای صدور قرار قبولی کفالت و یا وثیقه، باید کفیل یا وثیقه‌گذار را برای ایجاد حساب کاربری سامانه ابلاغ به دفتر خدمات قضایی راهنمایی کند. بدین ترتیب مستند به ماده ۲۳۰ قانون آیین دادرسی کیفری چنانچه متهم در مواعد مقرر با صدور احضاریه نزد بازپرس حاضر نشود، از طریق ابلاغ الکترونیک به کفیل یا وثیقه‌گذار اخطار می‌شود که ظرف یک ماه متهم را تحویل دهد. در خصوص دسترسی به کارشناس رسمی دادگستری، دستورالعملی تحت عنوان «ساماندهی زمان و فرایند کارشناسی رسمی دادگستری» توسط ریاست قوه قضائیه در دوران همه‌گیری بیماری کرونا برای تحقق دادرسی الکترونیکی و فاصله‌گذاری اجتماعی در حوادثی از قبیل بیماری مزبور، تهیه و به تاریخ ۱۳۹۹/۰۱/۷ به مراجع قضایی و کانون کارشناسان ابلاغ شده است. به موجب ماده ۱۸ دستورالعمل مزبور، مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه مکلف شده است، به منظور بهبود فرایند کارشناسی با روزآمد کردن سامانه‌های قضایی و ایجاد ارتباط با کانون کارشناسان، اقداماتی از قبیل ابلاغ اوراق و قرار صادرشده و نیز ایجاد دسترسی کارشناس منتخب را جهت مطالعه قرار به صورت الکترونیکی ساماندهی کند.

در حال حاضر مرکز در تارنمای عدل‌ایران، سامانه خودکاربری کارشناسان را راه‌اندازی کرده است و از جمله مزایای این سامانه امکان ارسال لوایح برای مقام قضایی بدون نیاز به مراجعه حضوری به شعبه یا دفاتر خدمات قضایی است. ولی همچنان کارشناسان برای مطالعه پرونده لازم است تا با مراجعه حضوری به دفتر شعبه به این امر اقدام نمایند.

۲. رسیدگی به ادله و تفهیم اتهام

بازپرس پس از دسترسی به طرفین پرونده و سایر اشخاص از طریق سامانه‌های الکترونیکی و

مخابراتی باید مبادرت به بررسی قراین و شواهد و یا ادله ارتکاب جرم کند و در صورت توجه این ادله به متهم تحت تعقیب، به وی تفهیم اتهام با بیان صریح ادله جمع‌آوری شده نماید. در این قسمت از مقاله امکانات مقررات دادرسی الکترونیکی در موضوع رسیدگی به ادله و سپس تفهیم اتهام به متهم را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۲-۱. رسیدگی به ادله

مقررات دادرسی الکترونیکی امکانات بسیار خوبی را برای بازپرس در جمع‌آوری ادله و سپس ارزیابی آن‌ها مطرح کرده است. از جمله این امکانات، اخذ شهادت از راه دور به واسطه تجهیزات الکترونیکی است. مفاد ماده ۱۸۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ مقرر داشته است که چنانچه حضور فیزیکی شاهد نزد مقام قضایی اعم از بازپرس و قاضی دادگاه در حادثی از قبیل همه‌گیری بیماری کرونا، متعذر باشد، با احراز شرایط شهادت و صحت انتساب مطالب به او، اخذ شهادت از طریق تجهیزات الکترونیکی و مخابراتی معتبر است. با این حال بررسی میزان اعتبار شهادت الکترونیکی قابل بررسی و مذاقه است.

با همان هدف تبیین تعذر از حضور شاهد در ماده فوق‌الذکر، مواد ۲۰۴ و ۲۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری، اخذ شهادت از شهود و یا مطلعان پرونده را از طریق تجهیزات الکترونیکی و مخابراتی بدون لزوم حضور فیزیکی نزد قاضی ضروری قلمداد کرده است. با این حال در تبصره ۲ ماده ۲۰۴ همان قانون نیز ضمن اذعان به امکان اخذ شهادت شاهد یا مطلع به صورت الکترونیکی، این نوع شهادت را در صورت منحصر به فرد بودن دلیل پرونده بی اعتبار دانسته است. با توجه به مواد ۱۶۱ و ۱۶۲ قانون مجازات اسلامی، بی اعتباری اخذ شهادت الکترونیکی را در ماده مزبور به زمانی می‌توان تعبیر کرد که اخذ شهادت مزبور دارای شرایط شرعی نباشد و در این صورت با جمع قرائن و امارات دیگر، چنانچه موجب تحقق علم قاضی شود، این نوع شهادت هم معتبر بوده و در پرونده امر قابل استناد می‌باشد.

طبق ماده ۲۱۴، در صورت بیم خطر جانی یا حیثیتی و یا ضرر مالی برای شاهد یا مطلع یا خانواده آنان که بدون تردید یکی از مصادیق آن بروز حادثی از قبیل شیوع ویروس کرونا می‌باشد، استماع اظهارات شاهد یا مطلع در خارج از دادسرا با وسایل ارتباط از راه دور، امکان‌پذیر است. همچنین در مقررات دادرسی، علاوه بر جواز شهادت الکترونیکی به شرحی که گذشت، آیین‌نامه حمایت از شهود و مطلعان مصوب سال ۱۳۹۴، امکان شهادت از راه دور و با استفاده از تجهیزات الکترونیک را فراهم کرده است. به موجب مفاد تبصره ماده ۳ این آیین‌نامه مواجهه حضوری شاهد یا مطلع در جلسه مواجهه اعم از حضور فیزیکی و یا غیر فیزیکی از طریق وسایل ارتباط از راه دور است.

طبق تبصره ۱ ماده ۲۱۴ فوق‌الذکر در صورتی که شناسایی شاهد یا مطلع مستلزم بیم خطر جانی برای او باشد، حسب درخواست وی بازپرس باید تدابیر لازم را از قبیل آموزش برای حفاظت از سلامت جسمی و روحی یا تغییر مکان او اتخاذ کند. طبق فصل چهارم و پنجم آیین‌نامه حمایت از شهود و مطلعان، بازپرس مکلف است تدابیر لازم برای حفاظت از شهود و مطلعان در خصوص عدم افشای اطلاعات ایشان و خانواده‌شان اعم از هویت و سایر مشخصات مانند محل سکونت، اشتغال یا نوع فعالیت یا هر امر دیگر و نیز نسبت به اعزام گشت‌های منظم پلیسی به صورت آشکار یا پنهانی، در اختیار دادن تجهیزات تماس سریع با مراجع مربوط برای شاهد یا مطلع، آموزش تدابیر دفاع شخصی و امکان تغییر مکان وی، تصمیم مقتضی اتخاذ نماید.

با این حال اصل در شهادت شهود و یا مطلعان مبتنی بر افشای هویت آنان، امکان طرح پرسش از سوی طرفین پرونده از آنان، خواه به صورت عادی و یا مجازی است. همچنین بازپرس باید وفق مفاد مواد ۱۹۶-۱۹۲ قانون مجازات اسلامی، با استفاده از تجهیزات الکترونیکی موضوع حق جرح و تعدیل شهود را به طرفین اعلام کند تا چنانچه هر یک از طرفین در خصوص صلاحیت شخص شاهد و یا مفاد اظهارات او اعتراضی داشته باشند، بیان کند و در مقابل برای طرف دیگر که شهود او مورد جرح قرار گرفته است، امکان اقامه دلیل برای اثبات صلاحیت شاهد و یا صحت مفاد اظهارات او را فراهم نماید.

با توجه به لزوم رعایت اصل مزبور برای حمایت از حقوق دفاعی متهمان است که تبصره ۲ ماده ۲۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری، امکان گمنامی شهود یا مطلعان و عدم مواجهه حضوری شاکی و متهم را با هدف حمایت از امنیت از آنان و خانواده‌شان، مشروط به عدم تنافی با حقوق دفاعی متهمان اعلام کرده است. برای تحقق مفاد تبصره مزبور، مواد ۵ و ۴ آیین‌نامه حمایت از شهود، عدم امکان مواجهه حضوری بین شاهد یا مطلع با متهم را مانع از آگاهی از اظهارات اعلام‌شده توسط شاهد یا مطلع و همچنین خدشه به حق پرسش متهم ندانسته است.

در عین حال طبق دکترین حقوقی حمایت از امنیت شهود و مطلعان و نیز رویه قضایی دیوان حقوق بشر اروپا، ناشناس ماندن یا گمنامی شاهد یا مطلع باید راهکاری استثنایی باشد و ارزش اثباتی اظهارات چنین شاهدی را محدود می‌کند. چراکه به‌رحال تأثیرگذار بر حق برخورداری از دادرسی عادلانه برای لزوم مواجهه حضوری و حق پرسش از شاهد به‌نحو آشکار است (دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد وین، ۱۳۸۸: ۵۹-۵۸).

مطابق مفاد ماده ۶۵۲ قانون آیین دادرسی کیفری، قوه قضائیه موظف شده است که به‌منظور ساماندهی ارتباطات الکترونیکی بین محاکم، ضابطان و دستگاه‌های تابعه خود و نیز سایر اشخاص

حقیقی و حقوقی که در فرایند دادرسی به اطلاعات آنان نیاز است، «شبکه ملی عدالت» را ضمن به کارگیری تمهیدات مطمئن از قبیل ایجاد امضای الکترونیکی^۱ راه اندازی کند. شبکه ملی عدالت در صورت راه اندازی کامل با ضریب امنیتی بالا و ثبت مطمئن مکاتبات، استعلامات و پاسخ مقامات اداری، بستر مناسبی برای ایفای نقش بازپرس در جمع آوری ادله می باشد. در صورت راه اندازی شبکه مزبور، بازپرس درخصوص جمع آوری ادله، در رابطه با استعلام از اشخاص حقوقی از امکانات قابل توجهی برخوردار خواهد بود که بعضی از این موارد به اختصار اشاره می شود.

- طبق مفاد ماده ۱۵۰ قانون آیین دادرسی کیفری، اصل بر منع کنترل ارتباطات مخابراتی افراد است مگر در مواردی که به امنیت داخلی و خارجی کشور مربوط بوده یا برای کشف جرایم موضوع بندهای (الف)، (ب)، (پ) و (ت) ماده ۳۰۲ ضروری تشخیص داده شود. در این فرض بازپرس می تواند بر حسب قرائن و شواهد موجود در پرونده برای تکمیل ادله ارتکاب جرم با موافقت رئیس کل دادگستری و با تعیین مدت و دفعات کنترل، دستور الکترونیکی کنترل مکالمات تلفنی اشخاص را به وزارت مخابرات و سازمان های تابعه او صادر کند.
- گاهی حسب قرائن و شواهد کافی که در اختیار بازپرس موجود است و به موجب آن ظن قوی برای کشف جرم، دستیابی به ادله وقوع جرم و یا شناسایی متهم از طریق تفتیش و بازرسی مراسلات پستی مربوط به متهم، حاصل است، در این صورت این امکان برای بازپرس وجود دارد که از سازمان مربوط درخواست کند که مراسلات مربوط به متهم توقیف و نزد او فرستاده شود. در صورت تحقق فرض مزبور، بازپرس می تواند با درخواست مجوز از رئیس کل دادگستری استان و سپس از سازمان مربوط به صورت الکترونیکی اقدام کند (مواد ۶۵۲ و ۱۵۳ قانون آیین دادرسی کیفری).
- کنترل حساب های بانکی اشخاص با تأیید رئیس حوزه قضایی برای دستیابی به ادله از طریق دستور الکترونیکی به بانک های ذی ربط امکان پذیر است (مواد ۱۵۱ و ۶۵۲ قانون آیین دادرسی کیفری). این کنترل فراتر از یک استعلام است و با استفاده از برنامه های هوشمند صورت می پذیرد. علاوه بر آن، با به کارگیری هوش مصنوعی^۲ و راه اندازی پایگاه داده های مالی، بازپرس

۱. بند «ی» ماده ۲ قانون تجارت الکترونیک مصوب ۱۳۸۲/۱۰/۱۷: «امضای الکترونیکی (Electronic Signature): عبارت از هر نوع علامت منضم شده یا به نحو منطقی متصل شده به «داده پیام» است که برای شناسائی امضاءکننده «داده پیام» مورد استفاده قرار می گیرد.».

2. AI (Artificial Intelligence). See: Christina Ahmet (2018), Artificial Intelligence: How Advance Machine Learning Will Shape The Future Of Our World, Shockwave Publishing via Publish Drive, Chapter 2.

بر حسب قرائن و شواهد در اختیار امکان پایش و شناسایی خودکار مبادلات مالی متهمان به ارتکاب این گونه جرایم را دارد و بدین ترتیب در اسرع وقت مبادرت به جمع آوری ادله برای مقابله با فسادهای مالی خواهد کرد (Per Aarvik, 2019: 1-2).

- به طور کلی در چهارچوب اجرای مفاد ماده ۱۵۳ همان قانون، بازپرس می تواند با دستور الکترونیکی از مقامات و مأموران وزارتخانه ها، سازمان ها، مؤسسات و شرکت های دولتی و... ادله و اطلاعات راجع به جرم و آن قسمت از اوراق، اسناد و دفاتری را که مراجعه به آن ها برای تحقیق امر کیفی لازم است، درخواست کند. همچنین از بانک اطلاعات ژنتیک با دستور الکترونیکی، هویت متهمان را استعلام نماید.^۱

۲-۲. تفهیم اتهام با ذکر ادله

از جمله اقدامات بازپرس پیش از صدور قرار تأمین و نظارت قضایی و متعاقب دسترسی به متهم، لزوم وجود دلایل کافی برای تفهیم اتهام به اوست. ماده ۶۵۹ قانون مذکور، تفهیم اتهام را به متهمان از طریق به کارگیری سامانه های ویدیو کنفرانس و سایر سامانه های ارتباطات الکترونیکی با لحاظ ضرورت سه شرط احراز هویت متهمان، صحت اعتبار اظهارات و ثبت مطمئن این اظهارات، با حفظ محرمانگی در امر تحقیقات مقدماتی امکان پذیر و معتبر دانسته است. قوه قضائیه به منظور تحقق شرایط مزبور و با هدف تسهیل و تسریع رسیدگی های قضایی، کاهش اتلاف وقت و نیروی انسانی و ایجاد رویه واحد در رسیدگی های الکترونیکی و تحقق فاصله گذاری اجتماعی در حوادثی از قبیل شیوع ویروس کرونا، «دستورالعمل نحوه تحقیق و رسیدگی با استفاده از سامانه های ارتباط الکترونیکی» اسفندماه سال ۹۹ تصویب کرده است.

بر اساس ماده ۱۹۳ قانون آیین دادرسی کیفری و ماده ۳ دستورالعمل مزبور، بازپرس باید قبل از شروع به تفهیم اتهام متهم، هویت او را از طریق ملاحظه اوراق هویت در سامانه الکترونیکی، احراز کند در صورتی که هویت افراد شرکت کننده در تحقیق الکترونیکی از طریق مزبور ممکن نباشد، مشاهده کارت ملی یا دیگر اوراق هویتی معتبر از طریق ارتباط تصویری و یا تأیید قاضی ناظر زندان، رئیس زندان، بازداشتگاه و سایر مراکز نگهداری زندانیان یا نماینده معرفی شده از سوی ایشان

۱. این بانک به موجب دستورالعمل مورخ ۱۳۹۲/۱۱/۱۹ رییس قوه قضائیه تشکیل و راه اندازی شده است و طبق آخرین اخبار با همکاری و مساعدت نزدیک سازمان زندان ها با سازمان پزشکی قانونی، در طی ۳ سال اخیر ۹۰ هزار نمونه بیولوژیک و ۲۰ هزار پروفایل ژنتیکی از مجرمین تحت پوشش بانک تهیه و در آن ذخیره شده است (خبرگزاری دانشجو، ۱۳۹۸).

در خصوص زندانی فاقد مدرک هویتی معتبر و یا تأیید نمایندگی دولت ایران یا کارگزاری‌های مورد تأیید مرکز در مورد ایرانیان خارج از کشور که فاقد مدارک هویتی باشند، ضرورت دارد. نکته اساسی در بازجویی از متهمان و ثبت اظهارات اشخاص دیگر در تحقیق الکترونیکی مانند شاکی، شاهد و کارشناس، پیش‌بینی محیط‌های امن، مطمئن و مجهز به تجهیزات سامانه‌های ویدیوکنفرانس و سایر سامانه‌های ارتباطات الکترونیکی است. با عنایت به مواد ۲۶ الی ۲۸ دستورالعمل، تجهیز دفاتر خدمات قضایی، حوزه‌های انتظامی و زندان برای تحقیق الکترونیکی از متهم صورت می‌گیرد. برای تحقیق الکترونیکی آموزش کافی به قضات، ضابطان دادگستری، کارکنان زندان و خدمات دفاتر قضایی و مراجعان دادگستری امری ضروری است. به موجب مفاد ماده ۲۶ دستورالعمل، دفاتر خدمات قضایی باید علاوه بر تجهیزات مورد نیاز برای تحقیق الکترونیکی، دارای اتاق مخصوص برای این منظور باشد. شرایط اتاق تحقیق الکترونیکی دفاتر توسط مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه تعیین می‌شود. اما مسئولیت حفظ محرمانگی و عدم دخالت یا حضور اشخاص غیرمجاز به‌عهده مدیر دفتر خدمات قضایی است.

مطابق ماده ۲۷، اگر تحقیق الکترونیک از متهم در مراجع انتظامی انجام شود، باید امکان دسترسی به رمز یکبار مصرف از طریق حساب کاربری یا تلفن همراه برای متهم فراهم شود. در خصوص تحقیق الکترونیکی از متهم در زندان، باید رمز یک بار مصرف به حساب کاربری آنان ارسال شود. امکان دسترسی به حساب کاربری توسط زندان صورت می‌گیرد (ماده ۲۸ دستورالعمل).

در این خصوص باید توجه داشت که امر تجهیز الکترونیک حوزه‌های انتظامی و زندان توسط مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه از حیث حضور ضابطان دادگستری صالح در این محیط‌ها بسیار واجد اهمیت است. زیرا بازپرس امکان نمایندگی به ضابطان مزبور را در امر تحقیق الکترونیکی، که از جمله آن تفهیم اتهام به متهم است، دارد. با وجود این باید توجه داشت که در برخی موارد از جمله به موجب مواد ۹۸ و ۱۲۶ قانون آیین دادرسی کیفری امر تحقیقات قائم به شخص بازپرس است.

برخی از مؤلفان تفهیم اتهام به صورت الکترونیکی را اخلال به حق دفاع متهم می‌دانند. زیرا در این طریق که متهم در حضور فیزیکی بازپرس نیست، اضطراب و فشار روانی احساس می‌کند و در دفاع مؤثر او خلل وارد می‌شود. (Anne, 2003-2004: 1133). همچنین گفته‌اند که حصول اطمینان قاضی مبنی بر لزوم آگاه متهم از ماهیت اتهام و مجازات در فرض استفاده از سامانه‌های مزبور مشکل است. اگر متهم در ضمن بازجویی، اقرار به ارتکاب جرم کند، چگونه قاضی متوجه شود که این اقرار

تحت فشار و یا اجبار نبوده است. چراکه در حضور فیزیکی او صورت نگرفته است. (اسماعیلی و پورقهرمانی، ۱۳۹۸: ۴۷). در پاسخ به این ایرادات می‌توان گفت، امروزه ارتباطات الکترونیکی از راه دور به صورت مواجهه‌ای امری عادی شده است. به علاوه حضور تصویری بازپرس با متهم برای تفهیم اتهام تفاوتی با حضور فیزیکی ندارد و در واقع مقنن در ماده ۶۵۹ قانون آیین دادرسی کیفری و دستورالعمل مورد اشاره قوه قضائیه، تحقیق الکترونیکی را در مورد اصحاب دعوی و سایر اشخاص مانند شهود، مطلعان و کارشناسان پذیرفته و به این امر عرفی جاری و ساری صحنه گذاشته است. به علاوه باید توجه داشت که طبق دستورالعمل مزبور، تحقیق از متهم باید در محیط امن الکترونیکی و با حضور ضابطان دادگستری در حوزه‌های انتظامی، مسئولین زندان و دفاتر خدمات قضایی برگزیده صورت گیرد. بنابراین همچنان‌که اگر در دادرسی عادی اقرار متهم در حوزه‌های انتظامی نزد ضابطان دادگستری صورت گیرد، چنانچه خدشه‌ای از حیث رعایت حقوق متهم، به تشخیص قاضی بر آن وارد نباشد، با جمع سایر قرائن و شواهد می‌تواند موجب قناعت وجدانی قاضی باشد، در فرض اقرار الکترونیکی نزد اشخاص مذکور نیز قابل‌اعتناء و اعتبار خواهد بود.

به همین جهت علاوه بر دستورالعمل فوق‌الذکر ماده ۱۶ لایحه پلیس ویژه اطفال و نوجوانان مصوب ۱۴۰۰/۲/۵ هیئت وزیران به عکس استدلال مخالفان، بهره‌مندی از ظرفیت ماده ۶۵۹ قانون آیین دادرسی کیفری را برای تحقیق الکترونیکی به‌عنوان یکی از اجزای مهم دادرسی الکترونیکی در مراجع انتظامی و قضایی موجب جلوگیری از ورود آسیب به این رده سنی قلمداد کرده است. در این ماده تصریح شده است که تفهیم اتهام الکترونیکی توسط بازپرس می‌تواند با شیوه‌هایی از قبیل اتاق‌های نظارت یا سامانه‌های دورسخنی (ویدئوکنفرانس) و سایر سامانه‌های الکترونیکی یا ضبط صوت با رعایت مقررات قانون آیین دادرسی کیفری با اصلاحات آن به‌ویژه مقررات دادرسی الکترونیکی انجام گیرد.

با وجود این، چنانچه امکان تعرض یا اخلال در حق دفاع متهم در موقع تفهیم اتهام وجود داشته باشد، در صورت ضرورت یا به درخواست متهم با تشخیص مقام قضایی، تحقیق یا رسیدگی با حضور در شعبه انجام می‌شود (ماده ۲۴ دستورالعمل). همچنین ممکن است که به تشخیص قاضی در جنایات یا جرایم مهم مخل به نظم و امنیت اساسی جامعه مانند قتل عمد، آدم‌ربایی، جرایم سازمان‌یافته و امنیتی، بازجویی مجازی حقوق دفاعی جامعه را به‌عنوان یکی از هدف‌های آیین دادرسی تأمین نکند. در این دسته از جرایم با استناد به ماده مزبور تحقیق از متهم در فضای عادی صورت خواهد گرفت.

حقوق دفاعی متهمان در تفهیم اتهام الکترونیکی همانند شیوه عادی تفهیم اتهام باید رعایت

شود. به عنوان مثال در تفهیم اتهام الکترونیکی نیز بازپرس باید قبل از شروع به تحقیق از امکان ارتباط متهم و آزادی اراده او در بیان مطالب اطمینان حاصل کند و در صورتی که ثابت شود اظهارات او ناشی از اکراه یا تهدید بوده است، این اظهارات بی اعتبار تلقی می شود (ماده ۱۹۵ قانون آیین دادرسی کیفری و ۱۲ همان دستورالعمل).

اظهارات متهم در صورت جلسه سامانه مدیریت پرونده قضایی (سمپ) ثبت شده و برای او قرائت و یا نمایش داده می شود و با استفاده از تجهیزات الکترونیکی (پد امضا)، به امضای او می رسد. چنانچه استفاده از این تجهیزات ممکن نباشد، رمز یک بار مصرف از طریق پیامک برای متهم ارسال شده و در صورت پذیرش مطالب ثبت شده، رمز پس از تأیید در اختیار شعبه بازپرسی قرار می گیرد. در غیر این صورت از بازپرس درخواست اصلاح صورت جلسه را می نماید. اگر متهم از امضاء الکترونیکی به روش مزبور خودداری کند، امتناع از امضا محسوب و صورت جلسه با ذکر علت توسط بازپرس و منشی امضا می شود (ماده ۲۱ همان دستورالعمل).

در ماده ۲۲ دستورالعمل فرضی مطرح شده است که از حیث رعایت حقوق دفاعی متهم در تحقیق الکترونیکی، قابل نقد است. به موجب مفاد ماده مزبور، در صورت عدم امکان امضای الکترونیکی یا ارسال رمز یک بار مصرف، امضای صورت جلسه با جویی توسط بازپرس و منشی با ذکر علت و ضبط صوتی جلسه کافی است. این فرض در قانون آیین دادرسی کیفری به شرحی که در امر تفهیم اتهام از متهمان در مواد ۱۹۵ و ۱۹۷ مرقوم گردیده، مقرر نشده است. طبق مواد فوق الذکر، پاسخ متهم پس از تفهیم اتهام با ذکر دلایل باید بدون تغییر، تبدیل و یا تحریف نوشته شده و پس از قرائت برای متهم به امضا یا اثر انگشت او برسد. متهم با سواد خودش پاسخ را می نویسد، مگر آنکه نخواهد از این حق استفاده کند، اگر در پاسخ پرسش ها سکوت کند، مراتب امتناع وی از دادن پاسخ یا امضای اظهارات، در صورت مجلس قید می شود. چنان که ملاحظه می شود، در هر صورت باید امکان امضای متهم در ذیل اظهارات او توسط مقام قضایی فراهم شود و اینکه امکان امضای او به نحو عادی و یا الکترونیکی یا از طریق تأیید با رمز یکبار مصرف وجود نداشته باشد و بازپرس و منشی، صورت جلسه را امضا کند، هر چند که صدای او ضبط شده باشد، برخلاف مقررات مزبور است. از این حیث اصلاح ماده ۲۲ دستورالعمل اخیرالذکر ضروری به نظر می رسد.

آخرین نکته ای که در امر با جویی در موقع تفهیم اتهام به متهمان لازم به ذکر است، چنان که پیش تر هم اشاره شد، لحاظ محیط امن و محرمانگی فضای الکترونیکی است. ماده ۹ دستورالعمل مقرر داشته است که شرکت در جلسات باید با حفظ محرمانگی و آرامش در تحقیق و عدم دخالت یا حضور اشخاص غیر مجاز باشد. شرکت در جلسه از طریق کافی نت ممنوع است. همچنین هرگونه

عکس‌برداری یا تصویربرداری یا ضبط صدا از جلسه تحقیق ممنوع است. فقط به موجب مقررات یا تشخیص بازپرس امکان اقدام راجع به موارد مزبور وجود دارد (ماده ۱۹ همان دستورالعمل). از آنجا که در امر تحقیق الکترونیکی مانند سایر اقدامات قضایی و انتظامی دادرسی الکترونیکی، امکان اختلال در سیستم امنیتی مراجع قضایی و انتظامی، دسترسی غیرمجاز به اطلاعات محرمانه، اختلال در سیستم صوتیو تصویری دادسرا و دادگاه در حین تحقیق و رسیدگی، ورود به حریم خصوصی و اطلاعات قضایی وجود دارد، ماده ۳۸ دستورالعمل مزبور، مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه را با استمداد از بخش خصوصی مکلف به تأمین هرچه بیشتر و ممکن تأمین امنیت محیط الکترونیک کرده است. در عین حال با توجه به مصاحبه‌ای که با تعدادی از قضات دادگاه‌های کیفری یک در خصوص اجرای شهادت الکترونیکی صورت گرفته است و به‌عنوان مصدق از اقدامات بازپرس می‌تواند مطرح باشد، زیرساخت‌های لازم که از جمله آن محیط امن الکترونیک است، تاکنون محقق نشده است (مؤذن‌زادگان و مولابیگی، ۱۴۰۰: ۲۳۳).

با وجود این، حسب مصاحبه قائم مقام دادگستری استان تهران به تاریخ هفتم شهریور ۱۴۰۰ در حال حاضر ۷۰ درصد از دادرسی‌ها در محاکم تخصصی به‌صورت الکترونیکی انجام می‌پذیرد و این خود، گامی در راستای تعالی و خدمت‌رسانی به مردم است (خبرگزاری میزان، ۱۴۰۰). همچنین رئیس مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه در خصوص تحقیق و رسیدگی الکترونیکی در مراجع قضایی در مصاحبه بیست و دوم شهریور ماه ۱۴۰۰ اعلام کرد که هفتاد و هفت درصد شرکت زندانیان در جلسات تحقیق و رسیدگی به‌صورت الکترونیکی انجام می‌شود و این رقم در برخی استان‌ها بالای نود درصد است (گروه اجتماعی خبرگزاری تسنیم، ۱۴۰۰). بنابراین با توجه به آمار و اطلاعات مذکور که توسط مقامات قضایی ارائه شده است، اصلاح ساختارهای الکترونیکی برای ایجاد محیط امن و مطمئن برای امر بازجویی رو به پیشرفت می‌باشد.

۳. پرونده شخصیت و نیابت قضایی

پرونده شخصیت و اعطای نیابت قضایی نیز از جمله اقداماتی در تحقیقات مقدماتی است که امکان اجرای آن‌ها از طریق تجهیزات الکترونیکی و مخابراتی فراهم شده است.

۳-۱. پرونده شخصیت

یکی از ابزارهایی که بازپرس به‌منظور اشراف بر شخصیت متهم باید در فرایند تحقیقات مقدماتی مورد استفاده قرار دهد، به‌صراحت ماده ۲۰۳ قانون آیین دادرسی کیفری پرونده شخصیت است. «پرونده شخصیت حاوی اظهارنظر متخصصان حوزه‌های مختلف پزشکی، روان‌پزشکی و مددکاران اجتماعی است که از ابعاد مختلف شخصیت زیستی، روانی و اجتماعی متهم را به‌منظور تعیین

واکنش اجتماعی مناسب، اعم از مجازات و یا اقدام تأمینی به‌عنوان راهنمای قاضی ارائه می‌دهند» (مؤذن‌زادگان، ۱۳۸۹: ۲۳۸).

این پرونده تأثیر بسزایی در شناسایی شخصیت متهمان برای صدور قرار متناسب تأمین در دادسرا و دادگاه و نیز تعیین مجازات و اقدام تأمینی مناسب در خور شخصیت مجرم برای تحقق بازپروری او دارد. ارتباط تشکیل پرونده شخصیت با سامانه‌های الکترونیکی و مخابراتی در جرایم مذکور، در دستورالعمل تشکیل پرونده شخصیت مصوب ۱۳۹۸/۶/۲۴ و دستورالعمل نحوه تحقیق و رسیدگی یا استفاده از سامانه‌های ارتباط الکترونیک مصوب ۱۳۹۹/۱۲/۲۸ رئیس قوه قضائیه معین شده است. طبق ماده ۲۰ دستورالعمل سال ۱۳۹۸، پرونده شخصیت پیوست پرونده اتهامی است و باید در کلیه موارد همراه آن به مراجع صالح ارسال شود تا مورد مطالعه و استناد واقع شود و تشکیل پرونده به‌صورت الکترونیکی بلامانع است. لازم به ذکر است طبق ماده ۲۱ دستورالعمل مزبور، مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه مکلف شده است که ظرف سه ماه از تاریخ تصویب دستورالعمل، سامانه متناسب با تشکیل پرونده شخصیت را ایجاد کند.^۱

۳-۲. نیابت قضایی

گاهی انجام اقداماتی از تحقیقات مقدماتی از جمله امر تحقیق از متهم خارج از حوزه قضایی محل مأموریت بازپرس لازم می‌شود. در این فرض بازپرس باید با صدور قرار به نام نیابت قضایی انجام تحقیق از متهم را از بازپرس محل مزبور تقاضا نماید. قانون‌گذار تشریفات صدور قرار نیابت قضایی را در مواد ۱۱۹ الی ۱۲۱ قانون آیین دادرسی کیفری مقرر کرده است. طبق مفاد مواد مزبور بازپرس باید با ارسال اصل یا تصویر اوراق پرونده نزد خود به بازپرس مجری نیابت قضایی، اجرای تمام یا بخشی از مفاد نیابت از جمله تحقیق از متهم را تقاضا نماید. بازپرس می‌تواند به هنگام صدور

۱. حسب بررسی و اطلاع از سایت مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه، تاکنون سامانه تشکیل پرونده شخصیت ایجاد نشده است. با وجود این طبق اطلاعیه شماره ۷۴۲/۲۷۴۰ مورخ ۱۳۹۹/۷/۲۰ دادسرای عمومی و انقلاب ناحیه پنجم دادگستری استان اصفهان از پاییز ۱۳۹۹ در این استان طرح تشکیل پرونده شخصیت با استفاده از ظرفیت نهاد های مردمی به طور الکترونیک ایجاد شده است. شیوه اجرای این طرح بدین صورت بوده است که تشکیل پرونده شخصیت برای متهمان مستقر در زندان‌هایی که مجهز به باجه‌های دادرسی الکترونیک هستند، امکان‌پذیر است. بر این اساس، مرجع قضایی تقاضی، بدون نیاز به ارسال فیزیکی اصل یا بدل پرونده تنها به صورت سیستمی با صرف کمترین انرژی و وقت قادر است با دادرسی شهید بهشتی جهت تشکیل پرونده شخصیت ارتباط برقرار کند. از تحلیل این رویه در دادگستری اصفهان می‌توان به خوبی متوجه شد که چگونه بهره‌مندی از ظرفیت دادرسی الکترونیکی، امکان تشکیل پرونده شخصیت را تسهیل و تسریع می‌کند.

قرار نیابت قضایی، نوع قرار تأمین مورد نظر خود را معین یا اختیار اخذ تأمین و نوع آن را به نظر بازپرس مجری قرار نیابت واگذار کند. قانون‌گذار به منظور جلوگیری از اطاله دادرسی، به‌عنوان یک نوآوری در قانون مزبور، مقرر داشته است که چنانچه تأمین صادره توسط قاضی مجری نیابت منتهی به بازداشت متهم شود، پرونده جهت اظهارنظر نزد دادستان محل اجرای نیابت ارسال شده و به اعتراض متهم نیز مطابق مقررات در دادگاه صالح محل اجرای نیابت رسیدگی می‌شود.

از جمله اقداماتی که در فرایند اجرای دادرسی کیفری الکترونیکی توسط بازپرس قابل تحقق است و می‌تواند به‌ویژه در شرایط بحرانی مانند دوران بیماری و ویروس کرونا برای اجرای فاصله‌گذاری اجتماعی اعمال شود، صدور قرار نیابت قضایی است. این موضوع آشکارا در ماده ۱۷۵ قانون آیین دادرسی کیفری چنین آمده است که نیابت قضایی با رعایت مقررات راجع به دادرسی الکترونیکی بلامانع است. بر این اساس در آیین‌نامه مصوب ۹۵ فصلی مجزا (فصل پنجم) به سازوکارهای انجام نیابت قضایی از طریق سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی پرداخته است.

طبق ماده ۲۴ آیین‌نامه نحوه استفاده از سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی، درخواست انجام نیابت از طریق سامانه مدیریت پرونده قضایی به واحد قضایی مورد نظر ارسال می‌شود. مقام ارجاع پس از دریافت نیابت، با رعایت تخصص، آن را فوراً به یکی از شعب ارجاع می‌دهد. مجری نیابت موظف است در هر مرحله، اقدامات انجام‌شده را در سامانه مزبور، ثبت و پس از اجرای نیابت گزارش آن را از طریق همان سامانه برای معطی نیابت ارسال کند. همچنین، به‌موجب ماده ۲۵ همان آیین‌نامه در صورت فراهم بودن امکانات لازم، مقام معطی نیابت می‌تواند تمام یا بخشی از موضوع نیابت را مانند تحقیق از اصحاب دعوا، اخذ شهادت شهود و نظرات کارشناسی و سایر مواردی که به‌موجب قانون مجاز است، از طریق ارتباط تصویری یا صوتی یا الکترونیکی از راه دور انجام دهد. درخواست این ارتباط از طریق سامانه مزبور به واحد قضایی ارسال و انجام آن با نظارت مرجع مجری نیابت صورت می‌گیرد.

به‌موجب ماده ۲۵ دستورالعمل نحوه تحقیق و رسیدگی با استفاده از سامانه‌های ارتباط الکترونیکی، تفهیم اتهام الکترونیکی از متهمی که در حوزه قضایی محل مأموریت بازپرس اقامت ندارد، به‌عنوان مثال در زندان یا حوزه انتظامی شهرستان دیگری غیر از محل مأموریت بازپرس، حضور دارد، چنانچه با رعایت قانون آیین دادرسی کیفری و دستورالعمل مزبور، صورت گیرد، نیازی به اعطای نیابت قضایی به قضات مستقر در آن حوزه که متهم حضور دارد، نیست. این ماده نیز با توجه به اهداف دادرسی الکترونیکی از جمله تفهیم اتهام، مبتنی بر صرفه‌جویی در وقت قضات حوزه قضایی محل استقرار متهم است و به نظر می‌رسد با مفاد مواد ۱۱۹ تا ۱۲۱ قانون آیین دادرسی کیفری

در باب نیابت قضایی که الزاماً تحقیق از متهم را در خارج از حوزه قضایی بازپرس، صرفاً با اعطای نیابت قضایی مجاز اعلام کرده است، مغایرتی ندارد؛ چراکه تحقیق الکترونیکی در فضای مجازی، به مثابه تحقیق در فضای عادی است.

۴. صدور قرارهای تأمین، نظارت قضایی و نهایی

از جمله اقدامات بازپرس در جریان تحقیقات مقدماتی صدور قرارهای تأمین، نظارت قضایی و صدور قرارهای نهایی است. در این قسمت از بحث ارتباط صدور این دسته از قرارها را با تجهیزات الکترونیکی و مخابراتی در فرایند دادرسی کیفری مورد بحث قرار می‌دهیم.

۴-۱. صدور قرارهای تأمین و نظارت قضایی

با توجه به ماده ۲۱۷ قانون آیین دادرسی کیفری بازپرس به منظور دسترسی به متهم و حضور به موقع وی، جلوگیری از فرار یا مخفی شدن او و تضمین حقوق بزه‌دیده در صورت وجود دلایل کافی مبادرت به صدور قرار تأمین و یا نظارت قضایی بر حسب مورد می‌کند. قرارهای تأمین در ماده ۲۱۷، ده مورد و قرارهای نظارت قضایی در ماده ۲۴۷ قانون آیین دادرسی کیفری، پنج مورد هستند. چنان‌که در صراحت ماده ۲۱۷ فوق‌الذکر آمده است، در صورت وجود دلایل کافی پس از تفهیم اتهام، بازپرس باید نسبت به صدور قرار تأمین و نظارت قضایی متناسب با شدت جرم، مجازات و شخصیت متهم مقتضی اتخاذ کند (ماده ۲۵۰ قانون آیین دادرسی کیفری).

با توجه به مراتب مزبور درخصوص صدور قرار تأمین و نظارت قضایی از طریق سامانه‌های الکترونیکی و مخابراتی برخی بر این عقیده هستند که صدور این قرار نیاز به حضور فیزیکی متهم دارد، زیرا امکان صدور قرار متناسب برای متهم که مستلزم شناسایی شخصیت او از حیث شرایط روحی، سنی، جسمی و احتمال فرار و یا مخفی شدن اوست، امری کیفی است و بازپرس نمی‌تواند از طریق تصویر مجازی به این مهم دست یازد (اسماعیلی و پورقهرمانی، ۱۳۹۸: ۴۴).

چنان‌که قبلاً دیدیم، منتقدان این ایراد را هم درخصوص تفهیم اتهام مطرح کرده بودند. اما واقع قضیه این است که با توسعه فناوری ارتباطات و اطلاعات، بسیاری از امور جاری افراد از طریق حضور مجازی آن‌ها و با امضای الکترونیکی صورت می‌گیرد، لذا حضور مجازی به همان اندازه اهمیت پیدا کرده است که حضور فیزیکی و عینی افراد مطرح بوده است. علاوه بر این در حوادثی از قبیل شیوع ویروس کرونا که هر چه بیشتر و ممکن افراد باید فاصله اجتماعی را رعایت کنند، دولت‌ها در معنای وسیع کلمه به انجام امور از طریق سامانه‌های الکترونیکی ناگزیر شده‌اند. به همین دلیل است که در قانون آیین دادرسی کیفری شهادت الکترونیکی به شرحی که قبلاً ملاحظه کردیم پذیرفته شده است. نکته مهم دیگر این است که استفاده از این فناوری‌ها برای امور قضایی از جمله صدور

قرار تأمین و نظارت قضایی در صورت تشخیص مقام قضایی مانع از انجام این امور در تمسک به روش‌های دادرسی سنتی نیست (ماده ۲۴ دستورالعمل فوق‌الاشاره). بنابراین این ایراد را هم مانند اشکال تفهیم اتهام نمی‌توان مانع از استفاده سامانه‌های الکترونیکی و مخابراتی در صدور قرار تأمین و نظارت قضایی دانست.

بازپرس می‌تواند بر حسب مورد مبادرت به صدور یکی از قرارهای التزام به حضور و یا عدم خروج متهم از حوزه قضایی با قید قول شرف و یا تعیین وجه التزام و یا التزام به معرفی نوبه‌ای به‌صورت هفتگی یا ماهانه را به مرجع قضایی یا انتظامی یا التزام مستخدمان رسمی کشور یا نیروهای مسلح به حضور با تعیین وجه التزام با رعایت شرایط مقرر در قانون برای متهم کند (بندهای الف تا ج ماده ۲۱۷ قانون آیین دادرسی کیفری). پس از صدور این قرار و ابلاغ به متهم از طریق همان سامانه‌ای که بازجویی او در محیط امن الکترونیکی صورت گرفته است، چنانچه متهم متعهد مفاد قرار شود، در این قسمت پرونده تکمیل و تصویر آن برای بازپرس از طریق مأموران حاضر در محیط مزبور ارسال می‌شود. اما در صورت امتناع متهم از پذیرش قرار تأمین مندرج در بند (الف) قرار التزام به حضور با تعیین وجه التزام صادر و در صورت امتناع از پذیرش قرارهای مندرج در بندهای (ب)، (ت)، (پ)، (ن) و (ث) همان ماده، قرار کفالت صادر می‌شود.

در خصوص بند (ج) که متضمن صدور قرار التزام مستخدمان رسمی کشوری یا نیروهای مسلح به حضور با تعیین وجه التزام است، چنانچه متهم امتناع کند، چون موافقت متهم از شرایط صدور قرار است، در این صورت بازپرس باید برای صدور قرار دیگری اتخاذ تصمیم کند. یکی دیگر از قرارهای التزام که از حیث ماهیت متفاوت با قرارهای مزبور است، قرار عدم خروج از منزل یا محل اقامت تحت نظارت الکترونیکی است.

نظارت الکترونیکی به معنای کنترل و مراقبت از طریق ابزارهای الکترونیکی است. سازوکاری است که بازپرس با استفاده از ابزارهای الکترونیکی، متهم را تحت نظارت قضایی قرار می‌دهد (رحمانیان، ۱۳۹۰: ۱۳-۱۲). ابزارهای الکترونیکی می‌توانند موقعیت متهم را در سامانه مربوط مشخص کنند و ناظر بر حرکت و تغییر مکان او باشند. این ابزارها در اعمال قرار نظارت قضایی می‌توانند بسیاری از هزینه‌ها را کاهش دهند. حتی می‌توانند از سوی ضابطان دادگستری برای نظارت الکترونیکی یک روزه اعمال شوند (رحمانیان، ۱۳۹۰: ۸۵). از این‌رو در نظام قضایی ایران، به موجب بند «ج» ماده ۲۱۷ پیش‌گفته که امکان صدور قرار تأمین مزبور را پیش‌بینی کرده است، استفاده از این نوع فناوری در فرایند تحقیقات مقدماتی، مقرر گردیده است.

چنانچه بازپرس مبادرت به صدور قرار عدم خروج از منزل یا محل اقامت تعیین‌شده با موافقت

متهم و با تعیین وجه التزام از طریق نظارت الکترونیکی کند، قانون‌گذار تشریفات صدور این قرار و نحوه نظارت بر متهم را در منزل یا محل اقامت در «آیین‌نامه اجرایی مراقبت‌های الکترونیکی» که در ماده ۲۸ و ۵ تبصره در تاریخ ۱۳۹۷/۴/۱۰ به تصویب رئیس قوه قضائیه رسیده است، مقرر کرده است. طبق مقررات مزبور، باید موافقت متهم نسبت به تعیین محدوده مراقبت (محلی که متهم متعهد به استقرار در آن محل خواهد بود) اخذ شود. مبنای اخذ موافقت این است که متهم احیاناً نسبت به تبعات بدنامی بستن پابند یا دست‌بند و برچسب بزهکاری و زوال عزت نفس خود در جامعه آگاهی داشته باشد و با آزادی کامل اراده موافقت خود را به بازپرس اعلام کند (مهآبادی، ۱۳۹۶: ۱۱۰).

بازپرس امکان صدور سایر قرارهای تأمین و نظارت قضایی را نیز از طریق تجهیزات الکترونیکی و مخابراتی دارد. در مورد صدور قرارهای کفالت و وثیقه متعاقب صدور قرار که در محیط امن الکترونیکی پس از تفهیم اتهام به متهم ابلاغ می‌شود، چنانچه کفیل یا وثیقه‌گذار معرفی کند و به نظر بازپرس معتبر باشد، قرار قبولی کفالت و یا وثیقه صادر و پس از امضای کفیل یا وثیقه‌گذار، تصویر مدارک برای بازپرس ارسال می‌شود (مواد ۲۱۹ تا ۲۲۴ قانون آیین دادرسی کیفری). در صورت صدور قرار بازداشت موقت یا عجز از معرفی کفیل یا وثیقه‌گذار با رعایت شرایط و مقررات آیین دادرسی کیفری به شرح مواد ۲۳۹ و ۲۲۶ همان قانون متهم به بازداشتگاه معرفی می‌شود. ماده ۲۷ د.ن.ت.ر.س.ا. مصوب ۱۳۹۹ رئیس قوه قضائیه، مشخصاً در مورد تحقیق الکترونیکی در حوزه انتظامی، مقرر می‌دارد که «... چنانچه تحقیقات در مرجع فوق منتهی به صدور قرار به بازداشت متهم شود، نامه معرفی به زندان تنظیم و به آن مرجع ارسال می‌شود. مرکز فناوری اطلاعات و ارتباطات قوه قضائیه موظف است امکان سپردن تأمین به صورت الکترونیکی را فراهم نماید...». با توجه به ماده ۲۸ همان دستورالعمل استنباط می‌شود که چنانچه تحقیق از متهمی در زندان صورت گیرد که به لحاظ اتهام دیگری محکومیت خود را در زندان سپری می‌کند و یا تحت قرار بازداشت موقت است و در خصوص اتهام مورد تحقیق، قرار تأمین کفالت یا وثیقه صادر شود، یا قرار قبلی او در رابطه با همان اتهام که مثلاً التزام بوده است، به یکی از قرارهای مزبور تشدید شود و وی عجز از تأمین قرار را داشته باشد، مراتب مزبور به بازداشتگاه او در خصوص اتهام جدید برای درج در پرونده اعلام و ثبت می‌شود.

با توجه به مفاد بخشنامه ۵۵۰/۲۸۹۸۹/۹۰۰۰ مورخ ۱۳۹۸/۱۲/۲۰ رئیس قوه قضائیه که مبتنی بر استفاده از تجهیزات الکترونیکی و مخابراتی در ماه‌های اولیه شیوع کرونا برای رعایت فاصله‌گذاری اجتماعی بوده است، متهم، کفیل، وثیقه‌گذار، دادستان و بازپرس در ارتباط با قرارهای مزبور امکان انجام اقدامات زیر را دارند:

- اعتراض به قرار بازداشت موقت، قرارهای کفالت و وثیقه منتهی به بازداشت؛
  - درخواست تغییر وثیقه؛
  - درخواست تبدیل قرار بازداشت موقت به وثیقه از ناحیه متهم بازداشت‌شده.
- دستورالعمل ساماندهی زندانیان و کاهش جمعیت کیفری زندان به شماره ۹۰۰۰/۵۵/۶۹۸/۱۰۰ مصوب ۱۳۹۸/۶/۶ نیز در ارتباط با صدور قرارهای تأمین و نظارت قضایی، از طریق تجهیزات الکترونیکی به موارد ذیل صراحت دارد:
- امکان‌سنجی ارتباط مکانیزه بین مراجع قضایی با ارگان‌های دولتی جهت ارزیابی اصالت فیش حقوقی و...؛
  - الزام متقاضیان کفالت یا وثیقه به درج مشخصات در سامانه ثنا جهت سهولت ابلاغ اوراق به آن‌ها در مواقع لزوم؛
  - امکان ارتباط مکانیزه بین قاضی کشیک و زندان جهت درخواست وثیقه و... بدون نیاز به اعزام زندانی؛
  - با ایجاد شبکه دسترسی واحد کشیک از طریق سامانه‌های برخط به لحاظ ضرورت رعایت تبصره ماده ۲۲۶ قانون آیین دادرسی کیفری، مرجع صادرکننده قرار و رئیس یا معاونان زندان مکلفند تمهیدات لازم را به منظور دسترسی متهم به افرادی که وی برای یافتن کفیل یا وثیقه‌گذار معرفی می‌کند، فراهم کنند و هر زمان متهم کفیل یا وثیقه‌گذار معرفی کند، هرچند خارج از وقت اداری باشد، در صورت وجود شرایط قانونی مرجع صادرکننده قرار یا قاضی کشیک مکلف به پذیرش آن هستند؛
  - درخواست رفع مسئولیت کفیل یا وثیقه‌گذار حسب ماده ۲۲۸ قانون آیین دادرسی کیفری؛
  - اعتراض کفیل یا وثیقه‌گذار به ضبط وجه الكفاله و وثیقه با سامانه‌های الکترونیکی؛
  - اعلام نظر دادستان و ملاحظه پرونده به صورت الکترونیکی؛
  - در خصوص اظهارنظر نماینده دادستان یا دادیار اظهارنظر نسبت به تصمیمات و قرارهای تأمین.
- در صورت درخواست رفع مسئولیت کفیل یا وثیقه‌گذار از بازپرس، وی مکلف است بلافاصله مراتب رفع مسئولیت یا آزادی وثیقه را فراهم نماید. همچنین در صورتی که وجه الكفاله کفیل و یا وثیقه وثیقه‌گذار در اجرای ماده ۲۳۰ قانون آیین دادرسی کیفری توسط دادستان ضبط شود این اشخاص می‌توانند مراتب اعتراض خود را ظرف مهلت ده روز از تاریخ ابلاغ دستور دادستان به دادگاه کیفری دو از طریق سامانه‌های الکترونیکی اعلام نمایند.

۲-۴. صدور قرارهای نهایی

بازپرس در خاتمه تحقیقات و قبل از صدور قرار نهایی چنانچه دلایل کافی بر وقوع جرم وجود داشته باشد برحسب مورد به متهم یا وکیل او اعلام می‌کند که برای برائت یا کشف حقیقت، آخرین دفاع خود را مطرح کند. اگر در آخرین دفاع مطلبی اظهار شود یا مدرکی ابراز گردد که در کشف حقیقت یا برائت متهم مؤثر باشد بازپرس مکلف به رسیدگی است (ماده ۲۶۲ قانون آیین دادرسی کیفری). با این حال، در صورتی که متهم یا وکیل او برای اخذ آخرین دفاع احضار شده و هیچ‌یک از آنان بدون اعلام عذر موجه حضور نیابد، بدون اخذ آخرین دفاع اتخاذ تصمیم می‌شود (ماده ۲۶۳ قانون آیین دادرسی کیفری). پس از تکمیل و ختم تحقیقات بازپرس مکلف است به صورت مستدل و مستند، عقیده خود را در قالب قرار نهایی اعلام کند (ماده ۲۶۴ همان قانون).

قانون آیین دادرسی کیفری مقررات ناظر به قرارهای نهایی را در مواد ۲۶۵ تا ۲۷۸ مطرح کرده است. از سوی دیگر طبق ماده ۶۵۲ همان قانون که پیش از این مطرح شد، در صورت راه‌اندازی شبکه ملی عدالت که از جمله کاربردهای آن ارتباط بین مراجع قضایی و دستگاه‌های تابعه است، کلیه اقدامات ناظر به قرارهای نهایی مزبور و نیز قرار توقف تحقیقات (ماده ۱۰۴)، از طریق تجهیزات الکترونیکی و مخابراتی قابل انجام و پیگیری است.

به موجب ماده ۲۶۵ بازپرس در صورت جرم بودن عمل ارتكابی و وجود ادله کافی برای انتساب جرم به متهم، قرار جلب به دادرسی و در صورت جرم نبودن عمل ارتكابی و یا فقدان ادله کافی برای انتساب جرم به متهم، قرار منع تعقیب صادر و پرونده را فوری نزد دادستان ارسال می‌کند. دادستان باید ظرف سه روز از تاریخ وصول، پرونده تحقیقات را ملاحظه و نظر خود را به طور کتبی اعلام نماید و پرونده را نزد بازپرس برگرداند. چنانچه مورد از موارد موقوفی تعقیب باشد، قرار موقوفی تعقیب صادر و وفق مقررات فوق اقدام می‌شود. طرح درخواست تکمیل تحقیقات از سوی دادستان (ماده ۲۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری) نیز در همان چهارچوب قابل طرح است. افزون بر این‌ها، در موارد عدم صلاحیت، که لازم است پرونده به مرجع صالح ارسال شود، در صورتی که پرونده به صورت الکترونیکی (e-filing) در آمده باشد می‌توان در اسرع وقت تمام پرونده را در چهارچوب سامانه‌های موجود (شبکه ملی عدالت/ سمپ) بدان مرجع ارسال کرد. وانگهی، در موارد قرار موقوفی و منع تعقیب که باید به طرفین ابلاغ شود نیز موضوع از طریق سامانه ابلاغ قابل انجام است. حال، اگر قرار جلب دادرسی مطرح باشد، صدور کیفرخواست و ارسال به دادگاه صالح نیز از طریق سامانه‌های الکترونیکی امکان پذیر است. همین امکان در موارد اختلاف بازپرس و دادستان و ارسال پرونده به دادگاه صالح (ماده ۲۶۹ همان قانون) مطرح است.

در موارد اعتراض به قرار بازپرس از سوی شاکی و متهم ماده ۲۷۰ همان قانون قابل ملاحظه است. متقاضی تجدیدنظر در قرار نهایی در حال حاضر می‌تواند با مراجعه به دفاتر خدمات قضایی نسبت به ثبت اعتراض خود اقدام و دفاتر مزبور به محض وصول درخواست تجدیدنظر، آن درخواست را به شعبه صادرکننده قرار نهایی ارسال می‌نماید و دفتر شعبه صادرکننده رأی مبادرت به ارسال پرونده به دادگاه صالح می‌کند.

ازجمله قرارهایی که بازپرس در فرایند تحقیقات مقدماتی صادر می‌کند قرار توقف تحقیقات است. به موجب ماده ۱۰۴ قانون آیین دادرسی کیفری، در جرایم تعزیری درجه چهار، پنج، شش، هفت و هشت، هرگاه با انجام تحقیقات لازم، مرتکب جرم معلوم نشود و دو سال تمام از وقوع جرم بگذرد، با موافقت دادستان، قرار توقف تحقیقات صادر و پرونده به‌طور موقت بایگانی می‌شود. کسب موافقت دادستان، بایگانی کردن پرونده، ابلاغ به شاکی، اعتراض به قرار و اعلام هویت مرتکب به دادستان از سوی شاکی می‌توانند از طریق سامانه‌های الکترونیکی (شبکه ملی عدالت، سامانه مدیریت پرونده‌های قضایی (سمپ)، سخا) انجام شوند.

افزون بر آن، یکی از قرارهایی که ممکن است در فرایند تحقیقات مقدماتی توسط بازپرس صادر شود قرار عدم صلاحیت است که می‌تواند از طریق سامانه‌های الکترونیکی و مخابراتی صورت گیرد. چنانچه بازپرس مبادرت به صدور قرار عدم صلاحیت نماید، در این صورت چنانچه پرونده در سامانه ثبت شده باشد، از این طریق برای جلب موافقت دادستان به او ارسال می‌شود. در صورت عدم موافقت دادستان، به موجب ماده ۲۷۲ قانون آیین دادرسی کیفری حل اختلاف با دادگاه کیفری دویی است که دادسرا در معیت آن انجام وظیفه می‌کند. در شبکه ملی عدالت این امکان نیز می‌تواند وجود داشته باشد که موضوع اختلاف از طریق تجهیزات الکترونیکی به دادگاه کیفری مزبور و نیز نتیجه حل اختلاف متعاقباً به دادسرا اعلام شود.

بدین ترتیب، در تمام مواردی که تعامل میان مقامات قضایی (بازپرس، دادستان، دادرس دادگاه) در فرایند تحقیقات مقدماتی مطرح است بدون هیچ مانعی و با انجام زیرساخت‌های لازم از طریق شبکه ملی عدالت با رعایت اصل محرمانگی می‌توان از سامانه‌های الکترونیکی استفاده کرد.

نتیجه

دادرسی کیفری الکترونیکی ناظر به انجام مراحل دادرسی از کشف جرم تا رسیدگی و صدور حکم و اجرای آن در فضای مجازی از طریق سامانه‌های الکترونیکی و مخابراتی است. این نوع از دادرسی در بخش نهم قانون آیین دادرسی کیفری در نظام حقوقی ایران در معیت دادرسی کیفری سنتی عادی رسمیت یافته است. اهداف قانون‌گذار، سرعت در رسیدگی ضمن رعایت موازین دادرسی در تأمین حقوق طرفین دعوی، صرفه‌جویی در هزینه‌های دادگستری و رعایت فاصله‌گذاری اجتماعی در وقوع حوادثی از قبیل بیماری کرونا برای پیشگیری از اتلاف جان آحاد جامعه است. اقدامات بازپرس از طریق مقررات دادرسی الکترونیکی می‌تواند نقش مهمی در تحقق اهداف مزبور داشته باشد. با توجه به بررسی‌های انجام‌شده در منابع حقوقی و قانونی، در صورت اقدام به تهیه زیرساخت‌های لازم فنی در ایجاد سامانه‌های الکترونیکی و مخابراتی مطمئن و ایمن، آموزش ضابطان دادگستری، قضات و ارتقای فرهنگ عمومی و آموزش همگانی، انجام اقدامات بازپرس از زمان ارجاع پرونده به او تا ختم تحقیقات و اتخاذ تصمیم قضایی از طریق سامانه‌های مزبور امکان‌پذیر است و مغایرتی با موازین دادرسی کیفری ندارد. بنابراین علی‌الاصول فرضیه تحقیق تأیید می‌شود. اما در دستورالعمل رئیس قوه قضائیه در خصوص نحوه تحقیق و رسیدگی در سامانه‌های مزبور، از این جهت که به قضات اجازه می‌دهد، به اظهارات متهم بدون اخذ امضای او یا امتناع از امضاء، ترتیب اثر دهند، برخلاف موازین و قانون دادرسی کیفری است که باید اصلاح شود.

برای ارتقای مقررات دادرسی الکترونیکی پیشنهادهایی برای تدارک سامانه‌ای برای صدور برگ جلب الکترونیکی متهمان، توسعه شبکه ملی عدالت کشور به منظور ایجاد ارتباط برخط حوزه‌های انتظامی سراسر کشور با قضات و نیز دستگاه‌های اجرایی با نظام قضایی، انتشار تصویر متهم یا متهمان مذکور در ماده ۹۶ قانون آیین دادرسی کیفری در فضای مجازی، در متن مقاله مطرح شده است که می‌تواند مورد توجه نظام قضایی ایران قرار گیرد.

منابع

- اسمعیلی، اکبر و بابک پورقهرمانی (۱۳۹۸)، «چالش‌های فراروی دادرسی الکترونیک در ایران»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، دوره ۲۴، شماره ۸۷، صص ۲۹-۵۹.
- حبیبی درگاه، شهرام (۱۳۹۸)، اصل دسترسی به عدالت با تأکید بر دادرسی الکترونیک، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق اقتصادی، دفاع‌شده در دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی (ره).
- حسینی‌پویا، سید محسن (۱۳۹۵)، «نقدی بر آیین‌نامه نحوه استفاده از سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی». وکیل مدافع، شماره ۵، صص ۱۱-۱۵.
- خدادادی، ابوالقاسم و علی خالدی (۱۳۹۵)، «شهادت از راه دور (تحلیل ماده ۱۸۶ قانون مجازات اسلامی)»، نشریه علمی پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، شماره ۷ (علمی-پژوهشی)، صص ۵۶-۳۳.
- دادگستری کل استان اصفهان (۱۳۹۹/۷/۲۰)، معاون قضایی رئیس کل و معاون آمار و فناوری اطلاعات دادگستری کل استان: «انجام بیش از ۹۰۰ دادرسی الکترونیک در ۲ ماه گذشته در سطح استان»، دیده در <https://b2n.ir/337053> ۱۳۹۹/۹/۴.
- دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد وین (۱۳۸۸)، بهترین راهکار برای حمایت از شهود در پرونده‌های کیفری مربوط به جرایم سازمان‌یافته، معاونت حقوقی و توسعه قضایی قوه قضائیه.
- رحمانیان، سعید (۱۳۹۰)، مطالعه تطبیقی نظارت الکترونیکی در حقوق کیفری ایران و آمریکا، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دفاع‌شده در دانشکده معارف اسلامی و حقوق دانشگاه امام صادق (ع).
- روستا، نرجس (۱۳۹۵)، دادرسی الکترونیکی و تأثیر آن بر دادرسی منصفانه در عدالت کیفری ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق جزا و جرم‌شناسی، دفاع‌شده در دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی.
- محسنی، حسن و همایون رضایی‌نژاد (۱۳۹۱)، «دادگستری و پیشرفت فناوری اطلاعات و ارتباطات»، مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره چهارم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۱، صص ۱۴۲-۱۱۷.
- مرتضی شهبازی‌نیا، مجید غمامی و صدیقه جوان (۱۳۹۶)، «فناوری اطلاعات و ارتباطات و عدالت قضایی»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۷۹ و ۸۰، صص ۱۴۸-۱۲۱.
- مهرافشان، علیرضا (۱۳۹۰)، «دادرسی مجازی، مفهومی نوین در عدالت قضایی»، مطالعات فقه و حقوق اسلامی، سال ۳، شماره ۵، صص ۱۱۹ تا ۱۴۷.
- مؤذن‌زادگان، حسنعلی (۱۳۸۹)، «پرونده شخصیت متهمان و ضرورت تشکیل آن در مرحله تحقیقات مقدماتی دادرسی کیفری»، نشریه پژوهش حقوق و سیاست، شماره ۳۰، صص ۲۴۸-۲۲۷.
- مؤذن‌زادگان، حسنعلی و علی مولاییگی (۱۴۰۰)، «بررسی حقوقی - فقهی شهادت از راه دور با نگاهی به دیدگاه قضات کیفری یک استان تهران»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، دوره ۲۶، شماره ۹۴، صص ۲۴۹-۲۲۳.
- مهابادی، علی اصغر (۱۳۹۶)، نقش فناوری‌های علمی نوین در دادرسی کیفری، رساله دکتری رشته حقوق جزا و جرم‌شناسی، دفاع‌شده در دانشگاه آزاد اسلامی واحد امارات متحده عربی.

انگلیسی

- Bowen Poulin, Anne (2004). “Criminal Justice and Videoconferencing Technology: Remote Defendant”, **Tulane Law Review**, Vol 78, pp 1089-1136.
- Per Aarvik (2019), Artificial Intelligence – a promising anti-corruption tool in development settings?, Norway, Anti-Corruption Resource Center, Chr. Michelsen Institute (CMI).